

MODER- NIZMAS

—

tarp nostalgijos ir kritiškumo

Seminaro „Parodinis modernizmas: tarp nostalgijos ir kritiškumo“ (*Showcasing Modernisms: Between Nostalgia And Criticism*) vakariene 2013 m. spalio 25 d. buvo surengta *Neringos* restorane Vilniuje. Šalia kažkas šventė garbingą jubiliejų lygiai taip pat kaip kokiais 1970-aisiais – su tokiais pat kiekiais gėlių puokščių, šukuosenomis, šokiais, – fone gyvai skambant Joe Dassino dainoms. Žinoma, ir seminaro dalyviai šį restoraną pasirinko neatsitiktinai: vienintelis išlikęs autentiškas modernizmo laikotarpio interjeras Lietuvoje tapo tinkama vieta nostalgijos „lauko tyrimui“. Tačiau ką *Neringa* reiškia tiems, kurie neturi tiesioginės to laikotarpio patirties, ir tiems, kuriems ši vieta siejasi su labai asmeniškais prisiminimais? Kaip nubrėžiama šio ir kitų modernistinių paveldų vertė dviejų perspektyvų sandūroje?

Pastarąjį dešimtmetį susidomėjimas XX a. antros pusės modernistine architektūra, dizainu ir urbanistika įgavo įvairiausių formų – nuo tradicinių knygų, straipsnių, fotografijų albumų, konferencijų, simpoziumų ir akademinių tyrėjų tinklų iki vienu metu pasipylusių meninių akcijų, „perdirbančių“ modernizmus (ypač socialistinius) ir į istorines apžvalgas pretenduojančių parodų, eksponuojančių ir legitimuojančių lokaliųjų ir užribinių (pvz. socialistinio) modernizmų idėjas.

Nagrinėti modernizmą Architektūros [pokalbių] fondas pradėjo surengdamas pokalbių ciklus „Modernizmas.lt: įtakos, ideologijos, palikimas“ (2010) ir „Modernieji paveldai“ (2012). Tuo metu atrodė be galo svarbu, praėjus 20 metų nuo nepriklausomybės atgavimo, užklausti: koks gi yra modernizmo architektūros palikimas Lietuvoje? Kaip jis atsiskleidžia europinio ir pasaulinio modernizmo kontekste? Kaip ideologija veikė to meto architektų

kūrybą? Kokią įtaką modernistinio periodo palikimas daro šiuolaikinei architektūrai, estetikai ir kultūros reiškiniams? Kokios Lietuvos modernizmo architektūros raidos ypatybės reikėsi skirtinguose sociopolitiniuose kontekstuose? Kokie yra šiuolaikiniai modernizmo panaudojimo iššūkiai?

Abiejų pokalbių ciklą pranešimai ir klausimai išryškino didelį susidomėjimą būtent pokarinio modernizmo aktualijomis, kurias išdėstė Geteborgo Chalmerso technologijos universiteto profesorius Claesas Caldenby, Londono Karališkojo meno koledžo profesorius Davidas Crowley, o Lietuvos atvejį apžvelgė Vilniaus universiteto docentė Marija Drėmaitė ir Kauno technologijos universiteto docentas Vaidas Petrusis. Kita vertus, visai naujai buvo parodytos pokarinio modernizmo sąsajos su prieškariniu – ypač ideologiniai tęstinumo aspektai, kuriuos atskleidė Estijos meno akademijos profesorius Martas Kalmas ir Maskvos architektūros instituto (MARChI) profesorė Anna Bronovickaja.

Greta medžiagos, pristatytos pokalbių ciklą metu, Architektūros [leidinių] fondas norėjo apžvelgti, ką iš tiesų reiškia išaugęs susidomėjimas modernizmu? Lietuvoje ši tendencija akivaizdžios paspirties sulaukė 2009 m., kai į renovuotą Nacionalinę dailės galeriją iš Viktorijos ir Alberto muziejaus Londone atvežta paroda „Šaltojo karo metų modernizmas. Menas ir dizainas: 1945–1970“ tapo viena lankomiausių Vilniuje. Latvijoje, Estijoje ir Vilniaus Nacionalinėje dailės galerijoje 2011 m. rodyta bendra Baltijos šalių paroda „Modernizacija. XX a. 7–8 dešimtmečių Baltijos šalių menas, dizainas ir architektūra“ bei „Mūsų metamorfiškoji ateitis. Dizainas, techninė estetika ir eksperimentinė architektūra Sovietų Sąjungoje 1960–1980 m.“. Tais pat metais savo socialistinius modernizmus apmąstė lenkai ir kroatai: Varšuvos Nacionaliniame muziejuje surengta paroda „Norime būti modernūs. Lenkiškas dizainas 1955–1968“, o Zagrebo Šiuolaikinio meno muziejuje atidaryta „Socializmas ir modernumas: menas, kultūra, politika 1950–1974“. 2012 m. lapkritį į trejus metus ruošta didelę parodą „Soviet Modernism 1955–1991. Unknown Stories“ pakvietė Vienos architektūros centras, o kita šios parodos interpretacija pavadinimu „Trespassing Modernities“ 2013 m. rodyta Stambulo galerijoje SALT Galata. Taigi buvusio socialistinio pasaulio pastangos apmąstyti savo vizualinę kultūrą ir aplinkos estetiką – daugiau nei akivaizdžios. Eglė Juocevičiūtė pastebi, kad šiose parodose ryškėja poreikis savas socialistines praeitis suvokti ir pristatyti ne kaip „prarastą“ ar „į visokeriopą regresą vedusį“ penkiasdešimtmetį, kurį geriausia ignoruoti, bet kaip savitą mus lig šiol veikiantį reiškinį, kurį tyrinėjant bent šiek tiek paaiškėja dabartis.

Pirmasis dalykas, kuris išryškėja nuosekliau gilinantį modernizmą, yra kylantis įtarimas dėl jo universalumo. Kaipgi modernistinė architektūra gali būti vienu metu tokia universali ir tokia asmeniška? Tą patį įtarumą galima pritaikyti svarstant modernizmo palikimo vertinimus: kiek juos lemia įvairios nostalgijos formos, o kiek – kritinis žvilgsnis? Jei tai nostalgija, tai ar ją įmanoma apjungti su kritiniu mąstymu? Jei tai nostalgija, tai kieno ir kam? Užaugus ištiesai kartai nuo Berlyno sienos griuvimo, lyg ir nužymėjusio modernizmo epochos (ar bent jau vienos jos dalies) pabaigą, įdomu patyrinėti, kokie iššūkiai laukia tyrėjų, kuratorių, auditorijos, visuomenės? Šiuos klausimus Architektūros [leidinių] fondas tiesiogiai ir netiesiogiai sklaidė esė ir interviu forma. Nostalgijos idėja, pritaikyta modernistiniam mąstymui ir materialiajam paveldui peržiūrėti, čia pristatoma kaip integrali jo dalis, – tai gali pasiūlyti netikėtą kritinį požiūrį į modernizmą, nes prieštarauja gana paplitusiam manymui, jog modernizmas visada žvelgęs tik į priekį. Nostalgija taip pat gali reikšti ne vien nacionalizuotą, institucionalizuotą pseudokolektyvinį sentimentą, bet ir tam tikrą asmeninį išgyvenimą, Svetlanos Boym nusakomą kaip „nerealizuotų galimybių, nenuspėjamų posūkių ir kryžkelių istoriją“.

Architektūros [leidinių] fondas pasidomėjo, ką apie savo santykį su modernizmo architektūra ir palikimu mano menininkai, istorikai, parodų kuratoriai. Šio leidinio Interviu skyriuje fotografas Fredericas Chaubinas, išgarsėjęs įmantrios vėlyvojo sovietmečio architektūros fotoalbumu *CCCP*, kalba apie architektūrą kaip apie troškimą pamėgdžioti. Estijos meno akademijos mokslininkas ir architektūrinių parodų kuratorius Andresas Kurgas apibendrina architektūros eksponavimo problematiką. Profesorius Hartmutas Frankas, profesorius Davidas Crowley ir minėtoji Bronovickaja analizuoja mūsų ne mažiau sudėtingą santykį su modernizmo architektūros paveldu, o viena 2013 m. Talino architektūros bienalės kuratorių Aet Ader dalijasi savo išpūdžiais apie architektų santykį su socialistinio modernizmo palikimu „perdirbant socializmą“.

Architektūros [leidinių] fondas paprašė modernizmo architektūrą tyrinėjančių ar ją kaip įkvėpimo šaltinį pasitelkiančių autorių išdėstyti savo išvalgas – taip šiame leidinyje atsirado dar vienas, Esė skyrius. Baltijos šalių kontekste norėjome išgirsti tris istorijas apie tris išskirtines architektes modernistes Martą Stanją Latvijoje (Maijos Rudovskos esė), Valvę Pormeister Estijoje (Liinos Jaenes esė) ir Eleną Nijolę Bučiūtę (Indrės Ruseckaitės ir Lados Markejevaitės esė). Kiek tokius žvilgsnius į individo kūrybą formuoja feministiniai ar socmodernistiniai diskursai, kiek unikalūs

ar asmeniniai gali būti šie modernizmai? Savo „radinių“ parodą dėlioja Julija Reklaitė, atskleisdama buitės ir profesinių troškimų suformuotus architektų privačius archyvus, o Ernestas Parulskis sudarinėja savąjį modernistinės architektūros paveldo verčių vektorius, paremtą asmeniniais kasdienybės patirčių ir visuotiniais standartizacijos kriterijais.

Nostalgijos modernizmui ir modernizme klausimas iškilo seminare, į kurį buvo pakviesti dalies anksčiau minėtų parodų kuratoriai ir teoretikai – Lolita Jablonskienė, Kurgas, Crowley ir Ader. Drauge su beveik 20 pašnekovų svarstyta, kaip „sentimento galia“ gali būti pajungiamas kuruojant tokias parodas bei apžaidžiant parodos objektų vertės klausimą. Crowley teigė požiūrį į modernizmą net istoriškai visada svyrudavus tarp nostalgijos ir visiško atmetimo ar pasišlykštėjimo. O anot Boym, nostalgia esanti ne tik vietinio ilgesio išraiška, bet ir rezultatas naujos laiko bei erdvės sampratos, dėl kurio tapęs įmanomas padalijimas į vietinį ir visuotinį.

Ko ilgimės šiandien? Ilgesių esti įvairių. Vienas tokių – architekto ilgesys, žlugus modernizmui (ir sistemai) prarastas pagarbus meistro titulas. Crowley kelia hipotezę, kad ir Rytuose, ir Vakaruose buvę architektų, kurių asmeninė vizija sutapo su valstybės oficialia vizija ir tai nulėmė jų sėkmę. Tai susiję ir su dabar atsirandančiais mitais – architektai Lietuvoje mėgsta pasakoti istorijas apie „tyliąją rezistenciją“ prieš sovietų režimą. Nuolatos kartodami(esi), jie palaiko mitą apie Baltijos valstybių išskirtinę architektūrą. Architektai tuo metu buvo jauni, gerbiami, įtakingi, turėjo daug privilegijų. Kurgaso teigimu, tų stiprių pozicijų pradimas 1990 m., kai architektas tapo tik nekilnojamojo turto vystymo programos dalimi, paskatino buvusių pozicijų ir galių ilgesį: „Tai paradoksas. Jie tapo teoretikais tada, kai prarado galią kaip architektai. Manau, kad jų nostalgia nukreipta į socialinę padėtį, kurią jie prarado“.

Seminare nepavyko išvengti ir tradicinių modernizmo skirtybių Rytuose ir Vakaruose klausimų. Pastebėta, kad požiūris į socialistinį modernizmą visuotinai kinta: po truputį nyksta vertinamasis požiūris (atsilikimas nuo Vakarų ar vakarietiško kopijų paieška), atsiranda kontekstiniai klausimai (kokios buvusios to meto sąlygos, kodėl atsirado tokie užsakymai). Net ir buvusiame socialistiniame pasaulyje architektūros vertinimas remiantis ideologija tapęs nebeaktuali. Juolab kad socialistinio modernizmo pastatai dažniau nyksta ne todėl, kad jie socialistiniai, bet dėl savo užimamų vietų miestų centruose, spaudžiami vystytojų ir kitų komercinių aplinkybių. Iškilo klausimas ir apie norą (poreikį?)

modernizuoti modernizmą: tenka pripažinti, kad modernizmas sensta negražiai, – tačiau ar jis nebeatrodo pakankamai modernus, ar tai tik techniniai apšiltinimo ir sandarinimo klausimai?

Vis dėlto daugiausia klausimų kilo kalbant apie (įsivaizduojamos) nostalgijos jausmą, kurį išgyvena karta, tada negyvenusi ir neprisimenanti „tų laikų“. Ar tai reali, ar išgalvota nostalgija? Juk praradus kontekstą visi pastatai, visa aplinka tampa tiesiog „paroda“. Galbūt tai ne nostalgija, o retro? Galbūt tai tik patrauklios praėjusio stiliaus formos, kurios šiuo metu yra madingos, o netrukus jas pakeis kito madingos gyvenamojo laikotarpio formos?

Crowley pateikia analogiją, parodančią, kad nostalgija neišgyventai praeičiai yra įmanoma. Jis kalba apie Alison Landsberg „atminties protezo“ (*prosthetic memory*) teoriją, kurią pasitelkusi ji aiškina kaip žmonės, nepatyrę Holokausto, galintys jausti su juo tokius pat stiprius emocinius saitus. Teoretikės nuomone, tai vyksta dėl šiuolaikinių atminties palaikymo technologijų (parodų, muziejų, pasakojimų, vizualizacijų, TV laidų), kurios kuria stiprias emocijas. Tiesa, išlieka grėsmė, kad emocija pakeis intelektą (ir kritinį mąstymą). O tai yra svarbu, nes, pasak Lolitos Jablonskienės, šiandien mes prisiminimus saugome ir perteikiame įvairiausiomis technologijomis, ką ir kalbėti apie tai, kad esama daugybės skirtingų atminčių.

Įprastai architektūros istorikai domisi pastato sukūrimo aplinkybėmis, eskizais, projektais ir įgyvendinimo peripetijomis. Bet šiandien ir čia Architektūros [leidinių] fondas kalba apie modernizmo architektūros gyvenimą, atsiminimus apie pastatus, netgi jų ateitį. Iš tiesų mes kalbame apie savo gyvenimą modernistinės architektūros fone.

Marija Drėmaitė

Julija Reklaitė

Viktorija Šiaulytė

Numerio rengėjos dėkoja visiems dalyvavusiesiems seminare, o ypač jo pranešėjams – Davidui Crowley, Lolitai Jablonskienei, Andresui Kurgasui ir Aet Ader, specialios ekskursijos organizatorėms Indrei Ruseckaitei ir Viltei Janušauskaitei, gidei Laimai Kreivytei, numerio interviu rengėjoms Eglei Juocevičiūtei, Aistei Galaunytei, Viktorijai Šiaulytei, tekstus surinkusiems paskaitų savanoriams Aistei Galaunytei, Julijai Jurevičienei, Mildai Grabauskaitei, Norbertui Tukaj, Laurai Bagdonaitei, Gabrieliui Varneliui, Vaidotui Vaičiuliui, Aurelijai Krasauskaitei, Margaritai Kaučikaitei, Sabinai Grincevičiūtei, Monikai Augaitytei, Dovilei Krikščiūnaitei, Rūtai Valiūnaitei, iliustracijų redaktorei Aistei Galaunytei, redaktoriams ir vertėjams Jurgai Grunskienei, Eligijui Skirkevičiui, Stephenui Deanui, Nerijui Šepečiui, viešųjų ryšių atstovui Matui Šiupšinskiui, programuotojui Martynui Bardauskui, fotografams Norbertui Tukaj, Ievai Marijai Malinauskaitei, Aurelijai Slapikaitei-Jurkonei;

Paskaitų rėmėjams: Kultūros rėmimo fondui, Kultūros paveldo departamentui, Britų tarybai, Think light šviesos studijai, Velux, Paroc, KG Constructions, GlassPro, Goethe institutui, Hauraton, Exterus, Prancūzų kultūros institutui;

Paskaitų ciklą kuratoriams: Julijai Reklaitei ir Tomui Grunskiui (Modernizmas.lt: įtakos, ideologijos, palikimas, 2010 m.), Marijai Drėmaitei ir Lukui Rekevičiui (Modernieji paveldai, 2012 m.) ir visų paskaitų savanoriams.